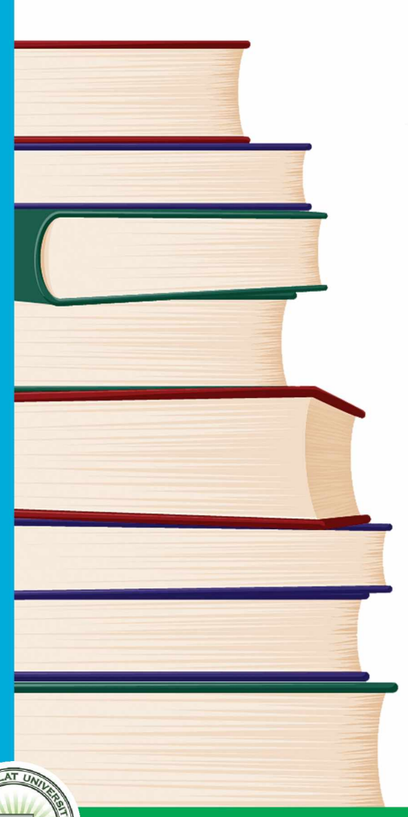
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 5

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 5

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.10.2020
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.10.2020
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.10.2020
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ЁҚУБОВ ШАРИФ МУҚИМОВИЧ
Шоир қадами етган манзиллар 7

YODGOROV SHAMSIDDIN ABDURAIMOVICH
Diniy matnlarni teolingvistik jihatdan
tadqiq qilish metodologiyasi (Qur'oni Karim misolida) 10

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili
(Surxondaryo teotoponimlari misolida) 14

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Qo'ng'irot etnonimining shajaraviy tarkibiga oid ayrim onomastik tahlillar 17

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Etnorealiyalarning milliy etnografik leksikada aks etishi
(Afg'oniston o'zbeklari misolida) 20

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Shaxsh nutqi voqelanishida areal ta'sir 23

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi 27

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Nom (ot) bildiruvchi evfemik birliklarning ma'no turlari 30

MUMINOVA NILUFAR ABDURAHMONOVNA
"Temurnoma" asaridagi antroponimlarning tarixiy-etimologik qatlamlari 33

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Konsept inson ruhiy holatining ifodalanishida asosiy lingvokognitiv unsur 36

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
O'zbek va tojik tillarida evfemizmlar va ularning sinonim so'zlar bilan aloqasi 39

NE'MATOVA YULDUZ
Ayrim tabiiy-geografik oykonimlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida
(Namangan viloyati oykonimlari misolida) 43

MADAMIOVA RA'NO YUSUPBAYEVNA
Qoraqalpog'iston dialektal arealining leksik xususiyatlari 46

AMINI AZIZ AHMAD
Shimoliy Afg'oniston o'zbek shevalarida
dehqonchilik mahsulotlari nomlarining ifodalanishi 50

МУНДАРИЖА

QULTO‘RAYEVA SARVINOZ BAHODIR QIZI
O‘zbek tilshunosligida toponimik tadqiqotlar talqini 52

SARIYEVA ZAMIRA
Structural features of possessive pronouns in indonesian language 56

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синтаксис гендерной лексики в русском языке....58

JALILOVA MUXLISA ZAFARJON QIZI
O‘zbek tili Toyloq shevasining leksik qatlamlari 61

ADABIYOTSHUNOSLIK

АТАНИЯЗОВА МУБОРАК АБДУЛЛАЕВНА
Искандар образи Олим Шарафиддинов талқинида....64

АЛИМОВ ПАРДА
Тарихга бир назар....67

BOBOJANOV ALISHER
YULDOSHEV DILMUROD
Tanqid va badiiy ijod: adabiy jarayondagi o‘zaro munosabatlar 72

TA’LIM

RAXMATULLAYEVA SHAXODAT ZIYOTOVNA
OROMOVA NAFOSAT JO‘RAYEVNA
Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlar –
badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida....76

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ
Профессор Бекпўлат Умурқуловнинг ижодий фаолиятига бир назар 80

Rezyume: Mazkur maqolada evfemistik so‘zlar faol manba sifatida sinonimlarning rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkinligini aytilgan. Evfemizmning namoyon bo‘lishi rivojlanish hodisasi bo‘lib, sekin-asta ba’zi evfemizmlar o‘zining mayin va uslubiy xususiyatlarini yo‘qotadi va ularda asosiy ma’no qoplama va tashbeh tarzida ifodalanmaydi, maqsad bevosita va ochiq ifodalanadi va mavjud nutqning yumshoqligidan hech qanday alomat yo‘q, so‘z vulgar xususiyatga ega bo‘ladi. Bu evfemizmlarning aksariyati tildagi faol va qo‘pol so‘zlar bilan sinonimik munosabatda bo‘ladi. Ulardan ba’zilari eskirgan va tarixiy so‘zlar qatoriga kiritilgan. Har qanday holatda ham sinonimlar bilan inglizcha so‘zlar o‘rtasida leksik-semantik munosabat mavjud bo‘lib, evfemizmlarni leksik munosabatlarning rivojlanishi manbai deyish mumkin.

Резюме: В данной статье утверждается, что эвфемистические слова могут способствовать развитию синонимов как активного ресурса. Проявление эвфемизмов является явлением развития, причем некоторые эвфемизмы постепенно утрачивают свои мягкие и стилистические особенности, причем основной смысл не выражается в форме прикрытия и аллюзии, цель выражена прямо и открыто, и нет никаких признаков мягкости существующей речи, слово имеет вульгарный характер. Большинство этих эвфемизмов являются синонимами активных и грубых слов в языке. Некоторые из них устарели и включены в число исторических слов. В любом случае между синонимами и английскими словами существует лексико-семантическая связь, а источником развития лексических связей можно назвать эвфемизмы.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, та’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

AYRIM TABIIY-GEOGRAFIK OYKONIMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI XUSUSIDA (NAMANGAN VILOYATI OYKONIMLARI MISOLIDA)

Ne’matova Yulduz,
Qarshi davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Joylarni, jumladan, aholi manzillarini nomlashda hududning tabiiy-geografik xususiyatlari asosga olinishi birlamchi va yetakchi motiv hisoblanadi. Toponimlar paydo bo‘lishida birinchi va eng keng tarqalgan turi aholi maskani joylashgan hududning tabiiy-geografik xususiyatini e’tiborga olinishidir. Bunda joyning tabiiy-geografik xususiyatini aks ettiruvchi geografik tushunchalarning konkretlashuvi va individuallashuvi yuz beradi.

Tabiiy-geografik oykonimlar o‘z ichida quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

1. Geomorfologik oykonimlar.
2. Gidrooykonimlar.
3. Fitooykonimlar.
4. Zooykonimlar.

Yer tuzilishi, sathi bilan bog‘liq tarzda nomlangan aholi yashash manzillari **geomorfologik oykonimlardir**. Ayrim ilmiy manbalarda bunday oykonimlar **orooykonimlar** termini ostida o‘rganiladi. Biroq bu tipdagi nomlarning xususiyatlarini **orooykonimlar**ga nisbatan **geomorfologik oykonimlar** termini mukammalroq ifodalaydi.

Geomorfologik oykonimlar yer yuzasining relf shakllarini hamda joyning landshaft tuzilishini ham ifoda etadi. Masalan, **yozi** qadimgi geografik terminlardan biri bo‘lib, turkiy va eski o‘zbek tilida *sahro, dasht, cho‘l* degan ma’nolarni anglatgan.[1] Yozi geografik termini asosida shakllangan *Qizilyozi* oykonimi *qizil dasht, qizil cho‘l* ma’nosini bildiradi. Yangiqo‘rg‘on tumanidagi qishloq dasht, cho‘l hududida bunyod etilganligiga ko‘ra shunday nomlangan.

K.S. Gorbachevich geomorfologik oykonimlar haqida fikr yuritib, vaqt o‘tishi bilan nomlangan obyektning relyefi o‘zgarsa-da, lekin avvalgi relyefni ifoda qilgan nom saqlanib qoladi deb ko‘rsatadi.[2]

[1] Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Фан, 1983. – I том. – Б. 532.

[2] Горбачевич К.С. Русские географические названия. – М. – Л., 1965. – С. 32.

Namangan viloyati oykonimiyasi doirasida ham bir qancha geomorfologik oykonimlar kuzatiladi: *Yandama* (To‘raqo`rg`on tumani), *Toshloq* (Norin tuimani), *Qoracho‘qqi* (Chortoq tumani), *Toshqo‘rg‘on* (Chust tumani), *Qizilyozi* (Yangiqo`rg`on tumani) kabi.

Viloyat geomorfologik oykonimlarini qanday so‘z asosida shakllanganligiga ko‘ra quyidagicha guruhlash mumkin:

1) jar so‘zi vositasida: *Navjartepa, Jar* (Kosonsoy tumani) kabi.

Navjartepa – Kosonsoy tumanidagi qishloq. Nav – *yangi,* jar – *suv yuvib hosil bo‘lgan tik chuqurlik,* tepa – balandlik. Navjartepa oykonimi yangi suv yuvishidan hosil bo‘lgan chuqurlik yonidagi tepalik degan toponimik ma’noga ega. Qishloq shunday hududda joylashganiga ko‘ra Navjartepa deya nom olgan;

2) tepa so‘zi vositasida: *Gurtepa* (Mingbuloq tumani), *Uchtepa* (Norin tumani), *Do‘nartepa* (Kosonsoy tumani), *Qo‘shtepa, Yassitepa* (Uychi tumani), *Qiziltepa* (Chust tumani), *Semiztepa, Tepa, Tepaqo‘rg‘on, Qoratepa* (Namangan tumani), *Bo‘ritepa* (Norin tumani), *Tepaqo‘rg‘on* (Pop tumani.) kabi. Bu oykonimlarning har biri o‘ziga xos ma’noga ega. Masalan, *Do‘nartepa* – Kosonsoy tumanidagi qishloq nomi. Oykonim morfemik jihatdan *do‘n, moq, -ar, tepa* morfemalaridan tarkib topgan, *qiya tepalik, balandlab boruvchi tepalik* degan ma’nolarni anglatadi. Qishloq shunday tepalikda joylashganligiga ko‘ra *Do‘nartepa deb atalgan*.

3) yor so‘zi vositasida: *Yorboshi, Yorkatay, Yormahalla, Yorqo‘rg‘on (Uychi tumani), Yortepa (To‘raqo‘rg‘on tumani), Keskanyor (Chortoq tumani), Yorqishloq (Chust tumani) kabi.*

Yor – umumturkiy so‘z bo‘lib, barcha turkiy tillarda uchraydi. Aynan yor, jar so‘zlari bir so‘z. Qadimiy «Attuhfatuz zakiyatu-fil-lug‘atit turkiya» lug‘atida yor so‘zi jar deb izohlanadi.[1] Bu so‘z o‘zbek tilining ayrim shevalarida, jumladan, Namangan guruh shevalarida hozir ham shu ma’noda qo‘llanadi.

4) dasht so‘zi vositasida: *Dasht* (Chust tumani). Namangan viloyati toponimiyasida dasht so‘zi asosida shakllangan shu birgina oykonim kuzatiladi. Tahlillardan ko‘rinadiki, viloyatda tepa, yor so‘zlari vosita-sida hosil bo‘lgan oykonimlar salmoqli o‘rin tutadi.

Tilning toponimik tizimi doirasida transonimizatsiya asosida bir joy nomi ikkinchi bir joy nomiga aylanadi. Jumladan, suv obyekti nomi – gidronim qishloq, shaharcha, shahar nomiga o‘tishi ham mumkin.

Daryo, kanal, ko‘l, soy, buloq, ariq, quduq va boshqa suv obyektlarining atoqli nomlari gidronimlar asosida yuzaga kelgan aholi turarjoylarining nomlari **gidrooykonimlar** deyiladi. Gidrooykonimlar gidrotoponim-larning bir turi. Namangan viloyati toponimiyasida anchagina gidro-toponimlar, jumladan, gidrooykonimlar kuzatiladi. Namangan viloyati gidrotoponimlari va uning turlari N.Uluqov tomonidan keng o‘rganilgan.[2]

Namangan viloyati gidrooykonimlarini qanday suv obyekti nomi transonimizatsiyasi asosida hosil bo‘lganligiga ko‘ra quyidagicha guruhlash mumkin:

1) buloq nomi bilan atalgan aholi manzillari: *Sho‘rbuloq (Chust, Chortoq tumani), Buloq (Kosonsoy tumani.), Katta Toshbuloq, Kichik Toshbuloq (Namangan tumani), Bekbuloq, Sutbuloq (Yangiqo‘rg‘on tumani.) kabi;*

2) soy nomi bilan atalgan aholi manzillari: *Uyg‘ursoy (Pop tumani), Kosonsoy (Kosonsoy tumani), Jabborsoy (Pop tumani), Rezaksoy (Chust tumani) kabi*;

3) daryo nomlari bilan atalgan aholi manzillari: *Norinkapa (Norin tumani);*

4) ko‘l nomlari bilan atalgan aholi manzillari: *Damko‘l (Mingbuloq tumani.), Qaranko‘l (Kosonsoy tumani), Qorako‘l (Namangan tumani), Baliqko‘l (Chortoq tumani) kabi;*

5) ariq nomlari bilan atalgan aholi manzillari: *Tikariq, Sho‘rariq (Pop tumani), Shaldirama (Uychi tumani), Duob (Chust tumani), Qizariq (Yangiqo`rg‘on tumani) kabi.*

Namangan viloyati gidrooykonimlarini qanday aholi manzilini ifodalayotganligiga ko‘ra quyidagi turlarga ajratish mumkin*:*

1. Gidroastionim (gidropolisonim)lar.
2. Gidrokomonimlar.

Gidroastionim. Astionim (grek. astyaos – shaharga oid) – shahar nomi, oykonimning bir turi. Gidroastionim – suv obyekti nomi bilan atalgan shahar nomi.

Namangan viloyati oykonimiyasida birgina Kosonsoy gidroastionimi mavjud.

Gidrokomonimlar. Komonim (grek. komo – qishloq) – oykonimlarning bir turi, har qanday qishloq, ovul, shaharchalarning nomi.[3] Gidrokomonim esa

[1] Муталлибоев С. Аттуҳфатуз закияту-фил-луғатит туркия. – Тошкент: Фан, 1968. – Б. 197.

[2] Қаранг. Улуқов Н. Шимолий Фарғона гидротопонимлари // Ўзбек филологиясининг долзарб масалалари: Республика илмий-назарий анжумани материаллари.– Наманган, 2006. – Б. 231-235.

[3] Қаранг. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005. – Б. 211.; Охунов Н. Жой номлари таъбири. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 86 б.

suv ob'yekti nomiga nisbat berish asosida atalgan qishloq, ovul, shaharcha nomlaridir. Namangan viloyati ayrim gidrokomonimlari S.Qorayev, N.Oxunov, N.Uluqovlar tomonidan o'rganilgan.

Namangan viloyati gidrokomonimlari 50 dan ziyod: *Qorasuv, Buloq, Karanko'l (Kosonsoy tumani), Katta Toshbuloq, Kichik Toshbuloq, Oqbuloq, Sherbuloq, Qorako'l, Qorasuv (Namangan tumani.), Polvonko'l (Norin tumani), Jabborsoy (Pop tumani), Bekbuloq, Sutbuloq (Yangiqo'rg'on tumani), Baliqko'l (Chortoq tumani)* kabi. Mazkur gidrokomonimlarning har biri o'ziga xos lisoniy xususiyatlarga ega.

Qishloq, shaharcha va shaharlarni nomlashda hayvon, parranda va boshqa jozotlarning nomlari ham asos qilib olinishi mumkin. Toponimika oid ilmiy manbalarda bunday joy nomlarini **zootoponimlar** deb ataydilar.[1] Demak, hayvon, parranda, jonzot tushunchasini ifodalovchi apellyativlar bilan nomlangan joy nomlari zootoponim hisoblanadi.

Namangan viloyati oykonimiyasida hayvon, jonzot va parranda nomlari bilan atalgan quyidagi bir nechta aholi manzillari kuzatiladi: *Qush (Mingbuloq tumani, Gurtepa qishlog'i), Bo'ritepa (Norin tumani Paxta qishlog'i), Kaklikqo'rg'on (Chust tumani Sho'rkent qishlog'i)* kabi. Demak, viloyatda bunday oykonimlar juda oz. Viloyatda hayvon va qushlarning atoqli nomlari bilan nomlangan aholi manzilgohlari nomlari uchramaydi.

Yuqorida keltirilgan *Qush, Bo'ritepa, Kaklikqo'rg'on* kabi qishloq nomlari o'ziga xos nomlanish tarixiga ega. Chunonchi, Chust tumanining Sho'rkent qishloq fuqarolar yig'inidagi aholi manzili hududida tovuqsimonlar oilasiga mansub sayroqi tog' qushi – kaklik ko'pligiga ko'ra *Kaklikqo'rg'on deb atalgan. Qo'rg'on so'zi o'zbek tilida «dushman hujumidan saqlanish uchun uzoq muddatli istehkomlar, devorlar bilan mustahkam-langan joy, shahar, qal'a»* degan ma'nolarni anglatadi.[2] Shuningdek, qishloq, shahar ma'nolarida ham qo'llanadi. Demak, Kaklikqo'rg'on oykonimi «kakliklar ko'p bo'lgan aholi manzili» degan ma'noga ega. Kaklikli qo'rg'on otli birikmasi oykonimning etimoni hisoblanadi. Kaklikqo'rg'on oykonimining lisoniy shakllanishini qo'yidagicha ifodalash mumkin: kaklikli qo'rg'on > kaklik qo'rg'on > kaklikqo'rg'on > Kaklikqo'rg'on.

Oykonimlarning bir guruhini o'simlik va daraxt nomlari asosida yaratilgan nomlar tashkil etadi. Bunday oykonimlarni ilmiy adabiyotlarda **fitooykonimlar** (yunoncha fitos – o'simlik nomi + oykonim – turarjoy nomi) deb yuritiladi.[3]

Namangan viloyatida ham *Yertikan* (To'raqo'rg'on tumani Sayram qishlog'i), *Qayrag'ochovul* (Mingbuloq tumani), *Yakkatut* (Pop tumani Nayman qishlog'i.), *Chinor* (Pop tumani), *Buramatut* (To'raqo'rg'on tumani), *Kurmak* (Namangan tumani Xonobod qishlog'i.) kabi fitooykonimlar mavjud. Fitooykonimlar viloyat tabiati, o'simliklar dunyosi, unda o'sadigan daraxtlar haqida yorqin ma'lumot beradi.

Namangan viloyati fitooykonimlarini qanday o'simlik va daraxt nomlari asosida hosil bo'lganligiga ko'ra quyidagicha guruhlash mumkin:

I. O'simlik nomlari bilan atalgan turarjoy nomlari: *Qorayantoq* (Yangiqo'rg'on tumani), *Yertikan* (To'raqo'rg'on tumani Sayram qishlog'i), *Qoratikan* (Uychi tumani), *Kurmak* (Namangan tumani Xonabod qishlog'i.), *Qizilqiyoq* (Yangiqo'rg'on tumani), *Kanopli* (Pop tumani) kabi.

II. Daraxt nomlari bilan atalgan turarjoy nomlari:

1) manzarali daraxt nomlari bilan atalgan turarjoy nomlari: *Qo'shqayrag'och,* (To'raq'org'on tumani Axsi qishlog'i), *Beshtol* (Yangiqo'rg'on tumani), *Terak* (Mingbuloq tumani Dovduq qishlog'i), *Chinor* (Pop tumani Nayman qishlog'i), *Majnuntol* (To'raqo'rg'on tumani), *Qayrag'ochovul* (Mingbuloq tumani);

2) mevali daraxt nomlari bilan atalgan turarjoy nomlari: *Jiyda* (Chust tumani; Kosonsoy tumani), *Yakkatut* (Uychi tumani; Pop tumani), *Buramatut* (To'raqo'rg'on tumani), *Shaftoli* (Uychi tumani) kabi. Keltirilgan fitooykonimlardan ko'rinadiki, Namangan viloyati oykonimiyasida manzarali daraxt nomlari bilan atalgan turarjoy nomlari salmoqli o'rin tutadi. Ayrim fitooykonimlar tarkibida o'simlik va daraxtlarning sanog'ini, miqdorini, xarakterli belgi-xususiyatlarini ifodalovchi so'zlar ham kuzatiladi: Yakkatut, Beshtol, Qo'shqayrag'och, Buramatut kabi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, oykonimlarning hosil bo'lish yo'llari, nomlanish tamoyillari, atalish motivlari barcha tillarda, jumladan, o'zbek tilida ham mushtarak bo'lib, bu aholi manzillarini nomlanishida obyektlarga xos deyarli bir xil belgi-xususiyatlar asosga olinishi bilan izohlanib, tabiiy-geografik oykonimlar o'zbek xalqining o'tmish tarixidan, o'lkaning tabiiy-geografik, botanik xususiyatlari (fauna va florasi)dan, hatto yerosti zaxiralaridan darak beruvchi betakror lisoniy boylikdir.

[1] Қаранг. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005. – Б.213.

[2] Ўзбек тилининг изоҳли луғати, II том, 641-бет.

[3] Қаранг. Охунов Н. Топонимлар ва уларнинг номланиши хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1989. – Б.21.

Rezyume. Ushbu maqolada joylarni, jumladan, aholi manzillarini nomlashda hududning tabiiy-geografik xususiyatlari asosga olinuvchi birlamchi va yetakchi motivlari xususida va toponimlar paydo bo‘lishida aholi maskani joylashgan hududning tabiiy-geografik xususiyatini e’tiborga olinishi masalalari yoritilgan.

Resume. This article discusses the main and leading motives based on the natural-geographical features of the region when naming places, including addresses of the population, as well as issues of taking into account the natural-geographical features of the region where the population is located. in the emergence of toponyms.

Резюме. В данной статье рассматриваются основные и ведущие мотивы, основанные на природно-географических особенностях региона при наименовании мест, в том числе адресов населения, а также вопросы учета природно-географических особенностей региона, где находится население. в возникновении топонимов.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

QORAQALPOG‘ISTON DIALEKTAL AREALINING LEKSIK XUSUSIYATLARI

Madamiova Ra’no Yusupbayevna,
Qoraqalpoq davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi

Ma’lumki, *areal lingvistika* atamasi *area* – maydon, hudud; *-l* – sifat yasovchi affiks hamda *lingvistika* – tilshunoslik tarkibiy qismlaridan tuzilgan. Bu termin 1943-yil M.Bartoli va G.Vidossilar tomonidan fanga kiritilgan[1]. Areal lingvistika zamonaviy tilshunoslik sohasining asosiy yo‘nalishlaridan biri sanalib, bu soha bugungi kunda ham ilmiy ham amaliy jihatdan jadal rivojlanib bormoqda. Ammo “areal yo‘nalish qiyosiy tilshunoslikning asosiy tarmoqlaridan bo‘lsa ham, bu sohada ancha sezilarli ishlar amalga oshirilayotgan bo‘lishiga qaramay, tilshunoslikda “areal lingvistika” tushunchasini qanday talqin qilish borasida aniq bir to‘xtamga kelingan emas[2]”.

Areal lingvistikaning asosiy vazifasi til hodisalarining ma’lum bir hududga tarqalishini kartalashtirish va tadqiq qilish hamda shundan kelib chiqadigan muammolarni hal qilishdan iborat. Ma’lumki, jonli tildagi har bir lingvistik hodisa o‘zining tarqalish chegarasiga, o‘z hududiga ega. Jumladan, etnomadaniy lug‘aviy birliklar chegarasi ham ma’lum hudud bilan chegaralanadi. Bir-biriga yaqin bo‘lgan tillar va dialektlarning o‘zaro to‘qnashuvi yuz beradigan areallarda faol munosabatlar amal qilayotgan bo‘lsa, ikki hududning oraliq chegaralarida alohida lingvistik xususiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Ya’ni yonma-yon holda qo‘llanilib kelayotgan dialektlarning har ikkisiga ham o‘xshash bo‘lgan alohida sheva ko‘rinishi yuzaga keladi. Yuzaga keladigan dialektni chatishgan sheva yoki chatishgan til deb yuritish mumkin. Bunday chatishmalar haqida dialektolog olimlar ko‘pgina ilmiy faktlarni keltirib o‘tganlar. Jumladan, V.Shteynisning qayd etishicha, xanti dialekti o‘ziga yondosh areallarda joylashgan ko‘pgina dialektlarning xususiyatlarini o‘zida jamlagan bir shaklda qo‘llanilmoqda[3]. Bu holat Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududidagi shevalar doirasida ham kuzatiladi. Demak, bu jarayonni dialektlarning o‘zaro ta’siri va o‘tish zonalari bilan izohlash ham mumkin. O‘tish zonalari nafaqat tillar o‘rtasida, balki dialekt-shevalar o‘rtasida ham vujudga keladi. Chunonchi, o‘zbek tilining o‘g‘uz lahjasi areallari, asosan, Xorazm viloyatining Xiva, Qo‘shko‘pir, Urganch, Hazarasp, Shovot, Xonqa tumanlari va Qoraqalpog‘istonning Beruniy, To‘rtko‘l,

[1] Bartoli M., Vidossi G. Lineamenti di linguistica spaziale. – Milan, 1943.

[2] Гуров Н.В., Зограф А. Ареальное языкознание: предмет и метод (на материале языков Южной Азии. \\ Вопросы языкознания. – 1992. – №3. – С.71.

[3] Штейниц В.К. Хантыйский (остяцкий) язык. Языки и письменность народов Севера. Ч.1. – М-Л., 1937. – С. 196.